

ISSN 2591-1201

LETNIK 7 • 2023 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

dr. Matic Batič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 5. 2023.

Lektoriranje in prevod povzetkov

DigitPen, TransLAB

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 7 • 2023 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Mirjam Dujo Jurjevčič

*»Brez dvoma bo civilno prebivalstvo pri tem hudičevo
trpelo« (Edvard Kardelj):Italijanska ofenziva
na območju Loške doline leta 1942*

9

Igor Grdina

*Stalinove in Kardeljeve skrbi zaradi slovenskih
intelektualcev*

49

Mateja Čoh Kladnik

Sodišče slovenske narodne časti v Novem mestu

79

Tamara Griesser Pečar

*Preganjanje duhovščine v priključenem delu Primorske in
coni B Svobodnega tržaškega ozemlja*

123

Erika Jazbar

*Politično delovanje Slovencev na Tržaškem,
Goriškem in Videmskem po podpisu Pariške mirovne
pogodbe leta 1947*

165

Davor Stipić

*„Jugoslavija je kuća koja se ruši”: Prikazivanje sukoba
sa Informbiroom u jugoslovenskoj kinematografiji
osamdesetih godina-istorijska analiza*

191

Poročila s konferenc

Špela Chomicki, Petra Grabrovec
*Parlamentarizem na Slovenskem v zgodovinski
perspektivi: ob tridesetem jubileju prve konstitutivne
seje Državnega zbora in Državnega sveta
Republike Slovenije: znanstveni posvet,
Ljubljana, 28. in 29. 11. 2022*

225

Recenzije

Renato Podbersič ml.
*Zoran M. Jovanović, Nadbiskupija beogradska u misiji
spasavanja Jevreja i Jevrejki od Holokausta – Prilog za
biografiju Josipa Ujčića i kao natpastira,
Beogradska nadbiskupija, 2022*

233

Ivo Jevnikar
*Teofil Simčič, Bili so žalostni časi, a mi smo bili polni
upanja. Izbor spisov ob 25-letnici smrti,
Goriška Mohorjeva družba, 2022*

236

Petra Grabrovec
*Špela Chomicki, Atletika – kraljica športa na Ptuju:
zgodovinski razvoj med letoma 1908 in 2022,
Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2022*

241

R a z p r a v e

Prejeto: 8. 5. 2023

1.01 izvirni znanstveni članek

Tamara Griesser Pečar¹

Preganjanje duhovščine v priključenem delu Primorske in coni B Svobodnega tržaškega ozemlja

Izvleček

V skladu z določili mirovne pogodbe z Italijo je velik del goriške nadškofije 15. septembra 1947 pripadel Jugoslaviji, prav tako reška škofija in del tržaško-koprške škofije. Apostolski administrator za jugoslovanski del goriške in tržaško-koprške škofije je postal Franc Močnik. Že pred priključitvijo je bilo cerkveno delovanje v coni B pod jugoslovansko upravo pod strogim nadzorom, začelo se je nasilje nad duhovniki, po priključitvi pa se je še stopnjevalo. Tajna politična policija Udba je takoj po priključitvi začela z aktivno »diferenciacijo« duhovščine. Zbirala je gradivo proti neljubim duhovnikom, začele so se aretacije in sodni postopki. Franca Močnika je naščuvana množica dvakrat vrgla čez mejo, leta 1948 ga je nasledil Mihael Toroš, ki je najprej imel drugačen pogled do oblasti, saj je z njo sodeloval in bil tudi član CMD. Po štirih letih pa je svoje stališče diametralno spremenil in postal oster kritik.

1 Doc dr. Tamara Griesser Pečar, dr. zgodovinskih znanosti, upokojena raziskovalka (Wien/Dunaj, A), tamara.griesser@gmx.at.

KLJUČNE BESEDE: *Franc Močnik, Udba, preganjanje Katoliške cerkve, diferenciacija, Alojzij Novak, Jakob Ukmar, Cirilmetodijsko društvo, Mihael Toroš, Anton Bajt*

Abstract

In line with the provisions of the peace treaty with Italy, a large part of the Archdiocese of Gorizia became part of Yugoslavia on 15 September 1947; the same applies to the Diocese of Rijeka and part of the Diocese of Trieste-Koper. Franc Močnik became the apostolic administrator for the Yugoslav part of the dioceses of Gorizia and Trieste-Koper. Even before the annexation, activities of the Church in Zone B under Yugoslav administration had been under close surveillance; violence against priests had started and was further exacerbated after the annexation. Udba, the secret political police, launched an active "differentiation" of the clergy right after the annexation. It collected materials against undesirable priests, starting arrests and trials. Franc Močnik was driven out of the country twice by an incited mob; in 1948, he was succeeded by Mihael Toroš, who first held a different view of the authorities, collaborating with them and being a member of the Cyril-Methodius Society (CMD) at first. After four years, he changed his opinion radically, becoming a harsh critic.

KEYWORDS: *Franc Močnik, Udba, persecution of the Catholic Church, differentiation, Alojzij Novak, Jakob Ukmar, Cyril-Methodius Society, Mihael Toroš, Anton Bajt*

*Uvod*²

Leta 1945 današnja slovenska Primorska še ni bila priključena Jugoslaviji. Beograjski sporazum, ki sta ga 9. junija 1945 podpisala poveljnik zavezniških enot na območju Trsta ameriški general W. D. Morgan in načelnik generalštaba Jugoslovanske armade (JA) Arsa Jovanović, in devinski sporazum, 20. junija 1945, sta predvidevala delitev ozemlja Julijske krajine na cono A pod zavezniško vojaško upravo in cono B pod vojaško upravo JA. Začasna meja je bila t. i. Morganova črta, ki je tekla nad Koprom čez miljske hribe proti Sežani do vzhodnega roba Gorice, po dolini Soče čez Vršič na tromejo med Italijo, Avstrijo in Jugoslavijo, ustavila se je 5 km vzhodno od Trbiža. Svet zunanjih ministrov je potem jeseni 1945 sklenil, da se sestavi zavezniška razmejitvena komisija, ki bo določila mejo med Jugoslavijo in Italijo. Ta komisija je delovala od oktobra 1945 do junija 1946, člani pa so bili predstavnik ZDA, Anglije, Francije in Sovjetske zveze. Komisija je bila marca 1946 tudi v Gorici, kjer so se z njo kot predstavniki goriške slovenske duhovščine in katoliškega tiska srečali nadškofijski kancler dr. Rudolf Klinec³ in odgovorni urednik *Slovenskega Primorca* kanonik msgr. Alojzij Novak⁴ ter profesor na bogoslovju in ravnatelj slovenske škofijske gimnazije dr. Alfonz Čuk.⁵

- 2 Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.
- 3 Rudolf Klinec (1912, Vipolže v Brdih – 1977, Gorica), župnik v Velikih Žabljah, nadškofijski kancler v Gorici od 1945, od 1960 kanonik goriškega stolnega kapitlja.
- 4 Msgr. Alojzij Novak (1891, Trnovo pri Ilirski Bistrici – 1967, Gorica), dolgoletni župnik v Črničah.
- 5 Alfonz Čuk (1912, Bilje – 1975, Latrobe/ZDA), teolog in psiholog. Po

Komisija jih je zasliševala o stanju v goriški občini. Na koncu so komisiji predali spomenico, v kateri so podpisniki – podpisalo jo je okoli 30 duhovnikov, polovica duhovnikov iz cone A – v treh točkah zahtevali sledeče: 1. Ne več nazaj pod Italijo. 2. Pravna priključitev Primorske k Jugoslaviji. 3. Priključitev šele po ureditvi razmer v Jugoslaviji, do takrat pa naj ostanejo zavezniki.⁶ To je bila že druga duhovniška spomenica. Prva je datirana 20. februarja 1946, podpisalo pa naj bi jo 170 slovenskih duhovnikov (po drugih podatkih 156). V tej spomenici so duhovniki zahtevali: »*Celokupna Primorska se priključi federativni Jugoslaviji.*« Seveda pa so se ti duhovniki opredelili za Jugoslavijo iz narodnostnih razlogov, niso se zavzemali za komunistični režim. Na območju cone A je bilo sicer tudi nekaj slovenskih in drugih jugoslovanskih političnih emigrantov, ki so nastopali proti priključitvi k Jugoslaviji in so v ta namen tudi zbirali podpise proti priključitvi.⁷

Mirovna pogodba z Italijo, ki je bila 10. februarja 1947 podpisana v Parizu, je začela veljati 15. septembra 1947. Spremenjene državne meje so seveda imele močen vpliv tudi na področju cerkvene uprave. Medtem ko je bila vsa reška škofija priključena Jugoslaviji, je ozemlje goriške nadškofije pristalo na obeh straneh meje, večji del goriške nadškofije je bil priključen Jugoslaviji, ena četrтина s škofijskim sedežem v Gorici pa je ostala v Italiji. Jugoslaviji je pripadel tudi del tržaško-koprške škofije. Drugi del te škofije s škofijskim sedežem v Trstu pa je postal del novoustanovljenega Svobodnega tržaškega ozemlja

drugi svetovni vojni je bil ravnatelj slovenske gimnazije, leta 1948 pa se je preselil v ZDA.

- 6 Rudolf Klinec, *Dnevniški zapisi 1943–1945* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2010), 372–374; Alojzij Novak, *Črniška kronika* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992), 240–343.
- 7 Nevenka Troha, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana: Modrijan, 1999), 153–155.

(STO), ki je bilo deljeno v cono A in cono B. Šele leta 1954 je cona A s Trstom pripadla Italiji, cona B s Koprom, Piranom, Umagom in Bujami pa Jugoslaviji.

Sveti sedež je za administratorja jugoslovanskega dela goriške nadškofije imenoval dr. Franca Močnika,⁸ ki je nastopil službo takoj po priključitvi 15. septembra 1947. Dr. Močnik je bil imenovan hkrati tudi za apostolskega administratorja tržaško-koprske škofije v Jugoslaviji. Prvotno je bil kot administrator jugoslovanskega dela tržaško-koprske škofije predviden dr. Jakob Ukmar,⁹ ki je bil ranjen po birmi v Lanišću in tega mesta ni nikoli zasedel. Za administratorja slovenskega dela reške škofije je bil 22. marca 1947 imenovan dekan Karl Jamnik¹⁰ iz Trnovega pri Ilirski Bistrici, dr. Mihael Toroš¹¹ pa je bil 2.

- 8 Dr. Franc Močnik (1907, Idrija – 2000, Gorica) je bil za apostolskega administratorja imenovan že 2. 7. 1947, vendar mu je škof Margotti dekret predal nekaj dni pred razmejitvijo 15. 9. 1947; gl. Franc Močnik, *Moji spomini* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2001), 63–65.
- 9 Dr. Jakob Ukmar (1878, Opčine pri Trstu – 1971, Škedenj pri Trstu), avgusta 1947 je bil imenovan za apostolskega administratorja za del tržaško-koprske škofije, ki je prišel pod Jugoslavijo. O Ukmarju gl. Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar (1878–1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, 1986); gl. tudi: Alojz Rebula, *Jakob Ukmar, apostel sožitja* (Trst, Mladika: 2000), 131–135.
- 10 Karel Jamnik (1891, Brankovo pri Vel. Laščah – 1949, Trnovo), od leta 1935 župnik in dekan v Trnovem – Ilirski Bistrici.
- 11 Mihael Toroš (1884, Medana – 1963, Kostanjevica pri Novi Gorici), cerkveni pravnik, leta 1947 je bil imenovan za administratorja poreško-puljske škofije. Kot administrator jugoslovanskega dela goriške nadškofije je 28. 2. 1948 nasledil dr. Močnika, bil 30. 11. 1949 razrešen kot administrator poreško-puljske škofije, 1955–1961 je upravljal tudi slovenski del tržaško-koprske škofije, potem pa zaradi slabega zdravja samo še goriško administraturo; gl. Anton Vovk, *V spomin in opomin. Osebni zapisi škofa Antona Vovka 1945 do 1953* (Ljubljana: Družina, 2003), 35.

julija 1947 imenovan za apostolskega administratorja poreško-puljske škofije. Administratura goriške škofije s sedežem v Solkanu je obsegala vse ozemlje, ki je pripadalo pod FLRJ od bivše goriške in tržaške škofije, tudi del Istre. Tako je v administraturo spadal še skoraj ves takratni okraj Buzet v Istri. Administratura s sedežem v Poreču pa je obsegala nekdanjo poreško škofijo v Istri.¹²

V času jugoslovanske vojaške uprave

Delitev goriške nadškofije v cono A pod zavezniško kontrolo in cono B pod jugoslovansko vojaško upravo je hkrati pomenila tudi veliko razliko v delovanju cerkvenih struktur. Medtem ko je v coni A prevladovalo demokratično vzdušje, je v coni B bilo prav nasprotno, tudi cerkveno delovanje je bilo pod strogim nadzorom oblasti. Že 27. novembra 1945 so partijci vzhodnoprimskega okrožja sklenili »*voditi najstrožjo borbo proti reakcionarni duhovščini in to brez vsakega oklevanja*«. ¹³ Tako je bil v zadnjih dveh letih pred priključitvijo dela goriške nadškofije Jugoslaviji zelo oster odnos do vere in Cerkve pod krinko borbe proti reakciji, ki preprečuje

12 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, mikrofilmi (mfs.), U-10809; Zdravko Reven et al. (ur.), *Cerkev na Slovenskem: letopis 1971* (Ljubljana: Nadškofijski ordinariat, 1971), 242–243; Luigi Tavano, *La diocesi di Gorizia 1750–1947* (Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 2004), 215, 247–248; France Martin Dolinar, *Slovenska cerkvena pokrajina* (Ljubljana: Teološka fakulteta, 1989), 33–36.

13 Jurij Rosa, »Slovenska duhovščina na Goriškem v obdobju 1945–1965«, v: *Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj / Chiesa e società nel goriziano fra guerra e movimenti di liberazione*, ur. France M. Dolinar in Luigi Tavano (Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 1997), 328.

prevzem oblasti.¹⁴ Oblast je povečevala pritisk na duhovnike, »vrbovala« je agente in informatorje, ki so v rednih presledkih poročali o situaciji duhovnikov oz. Katoliške cerkve na obeh straneh demarkacijske črte. Pripravljeni so bili sezname sovražnih duhovnikov, spremljali so pridige pri mašah, na masovnih zborovanjih in partijskih sestankih so napadali duhovnike, v prvi vrsti goriškega nadškofa Carla Margottija, preprečevali so birmovanja, vrstili pa so se tudi fizični napadi na duhovnike ter upravni, policijski in sodni postopki. Takoj je politična policija začela bdeti tudi nad vzgojo mladine in začela preprečevati vpliv nanjo. Že v letnem poročilu 1945¹⁵ je to razvidno: »*Goriška škofija, ki je imela vpliv na severni del Primorske (Tolminski okraj), je delovala predvsem na mladino.*«

Štirje primorski duhovniki so v tem času umrli kot žrtve komunističnega nasilja. Župnik v Jelšanah Viktor Perkan¹⁶ je bil po naročilu pripadnikov partizanskega gibanja ustreljen 9. maja 1945 med pogrebnim obredom, župnika v Idriji ob Bači Valentina Pirca¹⁷ so od komunistov naščuvani domačini februarja 1946 mučili in izpostavili mrazu, nakar je za posledicami umrl, 15. septembra 1946 so ugrabili in umorili župnika iz Gorenjega Polja v Soški dolini Izidorja Zavatlava,¹⁸ ker je delal propagando proti Jugoslaviji. Upravitelj župnije Golac in Mune ter župnik v Hrušici Alojzij Kristan,¹⁹ ki je izginil 14. avgusta 1947 na poti med Munami in Vodicami, je bil po vsej

14 Ibid.

15 Jože Pučnik (ur.), *Iz arhivov slovenske politične policije* (Ljubljana: Veda: 1996), 145.

16 Viktor Perkan (1898, Trnovo pri Ilirski Bistrici – 1945, Jelšane).

17 Valentin Pirc (1876, Vojščica na Krasu – 1946, Gorica).

18 Izidor Zavatlav (1909, Vrtojba – 1946, Gorenje Polje), od leta 1936 župnik v Gorenjem Polju.

19 Alojzij Kristan (1934, Dolenje, župnija Jelšane – 1947).

verjetnosti na neznanem kraju umorjen. Poleg teh je bil pri Davči 7. januarja 1946 umorjen še Filip Terčelj,²⁰ ki je izkusil fašistične in komunistične zapore ter se je pred fašisti že pred vojno umaknil v Ljubljano.

Že pred priključitvijo je tajna politična policija Udba strogo nadzirala duhovnike in julija 1947 izdala direktivo, da naj se razdelijo izkaznice OF vsem duhovnikom, ki jih bodo hoteli sprejeti, razen župnikom v Slivju (Viktor Berce²¹), Hrušici (Vladimir Šircelj²²), Jelšanah in Pregarjah (Aleksander Milič²³) ter kaplanu v Knežaku (Jožef Skok²⁴). Delovanje Udbe potrjuje tudi RSNZ v poročilu:

20 Filip Terčelj (1892, Grivče pri Šturjah na Vipavskem – 1946, Štalcova grapa pri Davči), duhovnik, prosvetni delavec in pisatelj. Bil je duhovni vodja in katehet v Alojzevišču, 1922 soustanovitelj Prosvetne zveze v Gorici, 1924–1929 član ožjega odbora Goriške Mohorjeve družbe, leta 1931 so ga fašisti zaprli in je bil v goriških in koprskih zaporih, leta 1932 je bil konfiniran v Campobasso v srednji Italiji, obsojen je bil zaradi delovanja med mladino. Po letu dni je bil izpuščen, ker pa je zvedel, da ga nameravajo ponovno zapreti, je pobegnil v Jugoslavijo, kjer je bil katehet in profesor nemščine na gimnaziji ter kurat v prisilni delavnici. Junija 1945 ga je zaprla komunistična oblast (Tamara Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi* (Ljubljana: Družina, 2005), 95, 506).

21 Viktor Berce (1909, Dornberk – 2005, Dornberk) je bil leta 1941 kot župnik v Slivju (reška škofija) mesec dni interniran v Veroni. Po vojni je v pridigah napadal komunizem in kazal, kakšno nevarnost predstavlja za ljudi. K njemu so poleg tega prihajali ljudje z Gorice, tudi duhovniki (ARS, SI AS 1931, mfs., U-10852).

22 Msgr. Vladimir Šircelj (1912, Ilirska Bistrica – 1993, Izola), povojne oblasti so mu očitale, da organizira mladino, da se upre oblastnemu delovanju proti veri in duhovnikom. Da ima mladino za seboj, se je pokazalo tudi pri agitaciji za progo Šamac–Sarajevo. Kljub večkratnim sestankom se ni nihče prostovoljno javil. Nasprotno, vsi so glasno izjavili, da nihče ne gre; ARS, SI AS 1931, mfs., U-10852.

23 Aleksander Milič (1905, Prosek – 1987, Ilirska Bistrica).

24 Jožef (Josip) Skok (1920, Mereče, Ilirska Bistrica – 2000, Šempeter pri

Med letom 1947 je referat klera s pomočjo referata za meje (bande) zbiral gradivo o povezanju posameznih duhovnikov z bando. Izvajal je akcijo za večje sodelovanje vodilnega klera na Primorskem z zamejskimi slovenskimi organizacijami na liniji utrjevanja naših pozicij, obdeloval povezavo škofijskega sekretarja Leniča²⁵ z obveščevalno zelo aktivnim jezuitskim duhovnikom dr. Prešernom²⁶ in njegovimi zvezami z vrhovi klera v Sloveniji in ga (Leniča) konec leta aretiriral zaradi špijonske zveze z Bitencem, vodil izgon papeškega administratorja v Gorici dr. Močnika in vprašanje novega administratorja, preiskavo proti usmiljenim sestram in škofu v povezavi z ilegalnimi kanali v Mariboru in pripravljaj konferenco duhovnikov – članov OF ljubljanske in mariborske škofije. Sovražno aktivnim duhovnikom je bilo odvzeto dovoljenje za poučevanje verouka.²⁷

Tržaški škof Anton Santin²⁸ je 19. junija 1947, za praznik sv. Nazarija, zavetnika koprsk stolnice, nameraval v Kopru birmovati, kar je prijavil civilnim oblastem. Medtem ko je čakal v semenišču, je tja vdrla nahujskana množica, ga sramotila, pretepla in opljuvala, policija pa je stala ob strani in se ni vmešala.²⁹ Škof

Gorici), bil je kaplan v Opatiji in potem v Knežaku, zatem pa župni upravitelj v Golcu v Čičariji. Pet dni je bil zaprt na Volovskem pri Opatiji.

25 Dr. Stanislav Lenič (1911, Cerklje ob Krki – 1991, Ljubljana), tajnik ljubljanske škofije, 1955 župnik v Sodražici, 1967 imenovan za ljubljanskega pomožnega škofa. Lenič je bil leta 1948 na vrhovnem sodišču obsojen na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom, na zaplembo celotnega premoženja in izgubo političnih pravic za dobo štirih let. Vrhovno sodišče je sodbo okrožnega sodišča s 23. 12. 1947 podvojilo.

26 Anton Prešeren SJ (1883, Breznica na Gorenjskem – 1965, Rim), asistent predstojnika Družbe Jezusove p. Vladimirja Ledochowskega za slovanške province.

27 ARS, SI AS 1931, Letna poročila RSNZ, 1948, 87–88.

28 Antonio Santin (1895, Rovinj – 1981, Trst), od leta 1963 tržaško-koprski škof.

29 ARS, SI AS 1931, mfs., U-10846 (poročilo 9. 6. – 24. 6. 1947); Marija

se je nato vrnil v Trst. Po njegovem nalogu je postal delegat za birmovanje v istrskem delu tržaške škofije tržaški duhovnik msgr. Jakob Ukmar, ki je leta 1946 škofu Santinu predložil ostro spomenico *Gravamina cleri Slavi*. V Tinjanu so 19. avgusta 1947 Ukmarju preprečili prihod na birmanje, 23. avgusta 1947 je nahujskana mladina hotela duhovnikom preprečiti vhod v cerkev ter jih obmetavala z jajci in kamni. V Lanišću v Čičariji, kjer je Ukmar birmal 237 otrok, pa je bilo najhujše. Birma je sicer uspela, ker je bila – ne da bi o tem obvestili oblast – predstavljena z devete na osmo uro. Potem pa je nahujskana množica mladih razbijala, vpila, vdrla v župnišče, pretepla podravnatelja semenišča Miroslava Bulešiča³⁰ in ga zabodla v vrat, da je mrtev obležal v mlaki krvi. V prvem nadstropju pa so slekli in s stoli pretepli msgr. Ukmarja, ki je padel v nezavest, župnik Štefan Cek³¹ pa se je skril. Napadalci so Ukmarja pustili ležati v mlaki krvi, očitno so mislili, da je mrtev. Rdeči križ ga je prepeljal v bolnico na Reko. Po incidentu so priprli nekaj fantov in mož, ki so branili cerkev, zaprli so tudi Ceka in Ukmarja zastražili. Na sodišču v Pazinu so napadalci postali žrtve. Domači župnik Cek je bil 2. oktobra 1947 obsojen na šest let zapora s prisilnim delom, češ da je povzročil nemir v župniji, kazen je prestajal v Kazensko poboljševalnem domu Stara Gradiška, msgr. Ukmar pa na mesec dni zapora in takojšen izgon. Na procesu so bili lahko prisotni samo dopisniki komunističnih časopisov. Tržaški škof Santin je nato Ukmarja razrešil vseh odgovornosti.³² V *Slovenskem poročevalcu* so za incident krivili Ukmarja, češ

Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem v letih 1945–1953* (Ljubljana: Družina, 2007), 117–118.

30 Miroslav Bulešić (1920, Svetvinčenat – 1947, Lanišče), umorjen med birmo v Lanišću.

31 Štefan Cek (1913, Hrušica pri Podgradu – 1985, Izola).

32 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 507–509; Štefan Cek, *Spomini na Istro* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2019), 33–51; Rebula,

da je rekel, da mladi, ki so sodelovali pri mladinskih delovnih akcijah, niso vredni, da bi prejeli birmo.³³

V goriški nadškofiji je spomladi 1946 potekala kampanja proti birmovanju. Junija 1946 so v Solkanu nadškofa Carla Margottija³⁴ kamenjali ob izhodu iz cerkve.³⁵ 15. avgusta 1947 je bila birma v Kanalu, namesto 500 pričakovanih birmancev, jih je prišlo le 100, ker je Udba organizirala močno propagando proti nadškofu Margottiju. To je razvidno tudi iz poročila Udbe za Gorico na centralo v Ljubljani 31. avgusta 1947, kjer je govora o »izvedbi naše akcije«. V Kanalu in okolici je bilo raztrošeno 4000 letakov, pojavili so se napisi po hišah. Ameriška civilna policija (CP) je ugotovila, da so bili letaki napisani na Krajevnem ljudskem odboru (KLO). Po tej akciji je CP nabila po hišah letake z naslovom »Opomin vsem krajevnim komunističnim voditeljem«. Iz varnostnih razlogov so aretirali več pristavev Osvobodilne fronte (OF), ki so bili člani Komunistične partije (KP), tudi 27 komunistov iz Rihemberga. Margotti je prišel v Kanal v četrtek zvečer. Spremljala sta ga dva tovornjaka ameriških vojakov. Že nekaj dni prej je prišlo v Kanal okoli 50 ameriških policistov v pomoč krajevni civilni policiji, tudi število detektivov se je povečalo.³⁶

Župnik v Vrhopolju Janko Pišot³⁷ je bil aretiran 19. avgusta 1947, ker komunističnim organizacijam ni hotel vrniti dvorane,

Jakob Ukmar, 82–89; Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*, 131–133.

33 »Kdo je odgovoren za incident v Lanišču«, *Slovenski poročevalec*, 29. 8. 1947, 2; Branko Kurnjek, Marjan Maučec in Iztok Mozetič, *Dnevno časopisje o duhovniških procesih 1945–1953* (Ljubljana: Teološka fakulteta, 1999), 130–133.

34 Carlo Margotti (1891–1951), goriški nadškof od leta 1934 do 1951.

35 Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*, 130.

36 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6598, U-6580.

37 Janko Pišot (1888, Selo – 1954, Vrhopolje), po vojni zaprt dve leti.

ki je bila zgrajena pred vojno in so jo domačini zaradi fašizma odstopili Cerkvi. Ta dan je potekalo »masovno« zborovanje OF v Vrhpolju s 120 udeleženci, ki so zahtevali aretacijo župnika. Očitani so mu, da je bil kriv aretacij več ljudi in da je rovaril proti novi oblasti. Sledila je hišna preiskava, pri kateri so našli tri številke *Demokracije*, nekaj številke *Primorskega Slovenca*, pet protikomunističnih brošur, nekaj člankov proti komunizmu, izrezanih iz »be-ga« literature, še iz vojnega časa in nerabljen ciklostil.³⁸ Oblast je 30. avgusta 1947 zaprla dekana v Postojni Franceta Krhneta,³⁹ ker je pomagal ljudem pobegniti čez mejo, zaradi zvez z emigracijo in širjenja lažne propagande. Bil je sicer izpuščen 5. februarja 1948, vendar so ga duševno zlomili. Ni bil več sposoben opravljati duhovniške službe, tudi praga cerkve si ni več upal prestopiti. Do svoje smrti leta 1964 je bil brez maše.⁴⁰

38 ARS, SI AS 1931, mfs., U – 0006592; Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 507.

39 Franc Krhne (1882, Vipava – 1964, Vipava), urednik *Slovenca*, nato dolga leta dekan v Postojni. Po zaporni knjigi je bil aretiran leta 1947. V knjigi *Palme mučeništva 2* (Celje: Mohorjeva družba 1995), 420, 438–439, napačno navajajo leto 1945. Krhne se je po zaporu vrnil v Vipavo, očitno se mu je zmračil um. Živel je pri svoji nečakinji in si ni upal več v cerkev; ARS, SI AS 1931, RSNZ SRS, šk. 1069, Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, knjiga 4, št. 4001; Ljubo Marc, *Črepinje* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994), 9.

40 Tone Požar v predgovoru spominov Ljuba Marca, *Črepinje*, 9. Požar se moti glede datuma. Ni bil zaprt leta 1945, temveč 1947.

Po priključitvi

Takoj po razširitvi vesti, da se bodo zavezniki umaknili in da pride velik del goriške nadškofije pod Jugoslavijo, je bil, kot je napisal msgr. Klinec v svoj dnevnik, »*splošni preplah in pobeg. Vozovi in kamioni pohištva in beguncev proti Čedadu in Gorici.*«⁴¹ Čeprav so se duhovniki na Primorskem pod italijansko zasedbo požrtvovalno zavzemali za narod in slovenski jezik, se je na jugoslovanskem delu škofije po priključitvi praktično ponovilo vse to, kar se je dogajalo v drugih delih Slovenije že vse od konca vojne leta 1945. Od duhovnikov so za opravljanje dela zahtevali pristanek ministrstva za notranje zadeve. Z odlokom 21. novembra 1947 so npr. odklonili pristanek za izvrševanje dušnopastirskih poslov Albinu Kjudru.⁴² Ker se je branil, pa tudi ker je bil znan kot zaveden Slovenec, ki se je vedno zavzemal za slovensko besedo in slovenske ljudi, so potem popustili in preklicali prepoved 15. oktobra 1948.⁴³

V goriškem okraju je bilo konec leta 1947 68 duhovnikov, 32 od teh jih je bilo že v »bivši coni B« in 36 jih je prišlo po priključitvi. Ozemlje je bilo razdeljeno med osem dekanij: v Vipavi, Črničah, Kirnu, Dornberku, Kanalu, Biljani, Renčah in Solkanu. Leta 1947 je pobegnilo 24 duhovnikov v Italijo, od tega 22 na Primorskem še pred priključitvijo k Jugoslaviji.⁴⁴ V prazna župnišča – v okraju Gorica je bilo teh 12 – je oblast

41 Klinec, *Dnevniški zapisi 1943–1945*, 375

42 Albin Kjuder (1893, Dutovlje – 1967, Sežana), leta 1961 je bil imenovan za apostolskega administratorja tržaško-koprske škofije v Sloveniji in za apostolskega administratorja za slovenski del reške škofije v Sloveniji, leta 1964 je bil razrešen službe apostolskega administratorja in je bil imenovan za apostolskega protonotarja »ad interim«.

43 Ivan Tavčar, *Albin Kjuder Tomajski* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005), 94–96.

44 ARS, SI AS 1931, Letna poročila RSNZ, 1945, 88.

naselila urade, vojsko, komunistične organizacije, šolo. V župnišče v Prvačini se je vselila šola, v samostan na Kostanjevici vojska, v župnišče v Bukovici Krajevni ljudski odbor (KLO), OE, AFŽ in prosveta itd.⁴⁵ Pod pretvezo, da je šola ločena od Cerkve, so takoj začeli odstranjevati križe iz šol, verouk se je začel poučevati zadnjo uro.⁴⁶ Ljudje so se zaradi tega razburjali, matere v Kanalu so v šoli protestirale.⁴⁷ V poročilu oktobra 1947 je navedeno: »S priključitvijo Primorske k FLRJ oz. cono 'A' našega okraja smo ugotovili, da naše masovne organizacije bazirajo še v veliki meri na verski podlagi.«⁴⁸

Preden je bil Mihael Toroš avgusta 1947 imenovan za apostolskega administratorja v Poreču in Pulju, je bil resen kandidat za goriškega administratorja. Tudi sam je očitno mislil, da bo imenovan, saj drugače ni mogoče razumeti njegovih obiskov pri predstavnikih jugoslovanskih oblasti začetek marca 1947. Nenapovedano je obiskal sekretarja goriškega komiteja Albina Dujca,⁴⁹ bil je pri predsedniku Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) Vižintinu in pri šefu notranje uprave Martinuču. Vsepovsod je poudarjal, da ni bil odposlanec nadškofa Margottija. Zanimalo ga je stališče »ljudske oblasti« do pobeglih duhovnikov na ozemlju, ki bo

45 ARS, SI AS 1931, mfs., U 6549.

46 ARS, SI AS 1931, mfs., U 4133, U 4131.

47 ARS, SI AS 1931, mfs., U 4131.

48 ARS, SI AS 1931, mfs., U 4131.

49 Albin Dujc (1922, Škoflje pri Vremah – 1966, Koper), predvojni komunist. Leta 1944 je bil sekretar brkinskega okraja, potem kot inštruktor KP pri PNOO poslan k IX. korpusu na Goriško, bil član okrožnega odbora in 1945 sodeloval pri čistkah v Gorici. Ko so prišli zavezniki, je bil poslan na Koroško, od tam je odšel, ko so prišli zavezniki, v Tolmin. Leta 1955 je postal predsednik koprškega okraja (Slavko Tuta, »Dujc, Albin«, *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar – Fogar* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1977), pridobljeno 5. 5. 2023, URL: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007890/>).

priključeno FLRJ, in navedel je imena nekaterih duhovnikov – župnik Karel Reja iz Ročinja, župnik Martinčič iz Trnovega pri Kobaridu, dekan Alojz Pavlin iz Kobarida –, ki so se hoteli umakniti na italijansko stran pred prihodom JA. Vprašal je, ali imajo kakršnokoli obremenilno gradivo proti njim. Navedeni so potem pred priključitvijo res zbežali, v poročilu so bili označeni kot »izraziti nasprotniki.«⁵⁰ Za nekatere župnike – Bernardina Godniča iz Gradnega v Brdih, Ludvika Rusjana iz Cerovega, Alojza Lična iz Loginja, Janeza Eržena iz Bilj, Mirka (Friderika) Zorna iz Breginja – pa je želel, da mu dajo pisno potrdilo, da jih jugoslovanske oblasti po priključitvi ne bodo preganjale, ker se bodo v nasprotnem primeru izselili v Italijo. Eržen, Ličen in Zorn so potem res pobegnili. Hotel je tudi vedeti, kaj bi se zgodilo s pobeglimi kaplanom Stanislavom Žerjalom iz Vrtojbe, Vladimirjem Komecom iz Ponikev in dr. Rudolfom Klincem iz Velikih Žabelj v primeru, če bi se vrnili. Ti so bili namreč po oceni Udbe »glavni propagandisti dmb. na Primorskem.« Zanimalo pa ga je tudi, ali bi v primeru premestitev duhovnikov nastale kakšne težave in zakaj »ljudska oblast« preganja Marijino družbo.⁵¹

Zastopnik politbiroja CK KPS Franc Kimovec – Žiga je konec septembra 1947 na seji okrajnega komiteja KPS Gorica zelo jasno opredelil stališče nove oblasti do duhovščine:

Vprašanje duhovščine pri nas je bistveno in se mora Komitet baviti s tem v celoti, kot komunisti moramo vedeti, da so to aktivisti reakcije. Kot udarna pest in resen nasprotnik je ameriški imperializem, ki se vedno poslužuje prav poti preko duhovnikov, da nas bije. Zato je tudi od nas odvisno, kakšen bo njihov odnos do nas samih, če bomo dovolj odločno in dos-

50 ARS, SI AS 1931, mfs., II0017914.

51 ARS, SI AS 1931, II0017914.

ledno izvajali našo borbo. Pri primorskih duhovnikih moramo upoštevati še to, da so se vedno borili za slovensko nacionalnost. Zato moramo pri tem paziti. Da ravno žene podlegajo vplivom duhovnikov, je simptom, da naše delo med ženami ni bilo zadostno. Potrebno je, da se vnese med žene več politične zavesti. Prav tako je potrebno posvetiti več pažnje mladinski in pionirski organizaciji.⁵²

Udba je takoj po priključitvi začela z aktivno »diferenciacijo« duhovščine. Zbirala je gradivo proti neljubim duhovnikom, tako npr. proti župniku Bercetu, ki je na dan priključitve imel »žalno« mašo.⁵³ Po Udbinem seznamu duhovnikov za okraj Goriško 28. septembra 1947 je bilo od 40 duhovnikov, ki so po priključitvi ostali, osem nedvoumno opredeljenih za novo oblast, sedem neopredeljenih, nepolitičnih oz. prestarih, štirje so bili med vojno za OF oz. narodnoosvobodilno borbo (NOB), a so po prihodu Anglo-Američanov svoje mnenje vsaj delno spremenili, 21 pa jih je bilo nasprotno opredeljenih.⁵⁴ Zanimivo je, da niso zaupali niti vsem članom-duhovnikom OF. V vseh treh škofijah na Primorskem je bilo konec septembra 36 duhovnikov včlanjenih v OF.⁵⁵

Novembra 1947 so bile volitve v krajevne ljudske odbore (KLO) ter v zvezno in republiško skupščino. Udba je dosledno sledila, kako so volili duhovniki. Na Goriškem so takrat vsi, ki so ostali doma, imeli volilno pravico, razen Janka Pišota, ki je bil v zaporu. V velikem številu so se vzdržali volitev v KLO, volili pa so za zvezno in republiško skupščino. Če je kdo spustil svoj glas v črno skrinjico, je to bila v očeh oblasti sovražna dejavnost.

⁵² ARS, SI AS 1931, mfs., U-10809.

⁵³ ARS, SI AS 1931, mfs., U-10816.

⁵⁴ ARS, SI AS 1931, mfs., U 6535-6540.

⁵⁵ ARS, SI AS 1931, mfs., U 6447.

*Izgon goriškega apostolskega administratorja
Franca Močnika*

Prav gotovo je bil najbolj nezaželen slovenski duhovnik goriške škofije na jugoslovanski strani dr. Franc Močnik, novoimenovani administrator jugoslovanskega dela goriške nadškofije, ki je bil do imenovanja spiritual v goriškem bogoslovnem seme-nišču. V letih 1945 in 1946 je v Gorici vedno miril Slovence v šoli, če je prišlo med njimi in Italijani do sporov, šolarje je nagovarjal k vdanosti do nadškofa Carla Margottija, prepovedal je branje partizanskih brošur in ob nedeljah poskrbel, da so sledila predavanja o komunističnem terorju v Rusiji in Jugoslaviji.⁵⁶ Aktiven je bil tudi v »Duhovniški zvezi« in v uredništvu *Slovenskega Primorca*.

»Duhovniška zveza« v Gorici s sedežem v Alojzevišču je bila ustanovljena konec julija 1946 po vzorcu duhovniške organizacije »Svečeniki sv. Pavla« v Trstu. Člani so lahko postali vsi duhovniki, ki so plačali 100 lir letne članarine. Za predsednika je bil izvoljen dr. Alfonz Čuk, ravnatelj slovenske gimnazije v Gorici, za tajnika pa dr. Franc Močnik. Ker ni najbolj zaživela, je bil 1947 imenovan nov ožji odbor, katerega predsednik je postal dr. Močnik, tajnik pa župnik iz Vrtojbe Bernardin Godnič.⁵⁷ V ožjem odboru sta bila tudi ravnatelj Alojzevišča Ivan Kretič⁵⁸ in župnik v Gornji Tribuši Franc Bizjak.⁵⁹ Načrtovano je bilo, da sčasoma vsaka dekanija dobi v njej predstavnika

56 ARS, SI AS 1931, mfs., U 10803.

57 Bernardin Godnič (1914, Komen – 1977, Vrtojba), dolgoletni župnik v Vrtojbi.

58 Ivan Kretič (1911, Tevče pri Ajdovščini – 1991, Devin), med vojno je bil dve leti konfiniran v Potenzi, po vojni pa je bil ravnatelj Alojzijeвиšča v Gorici.

59 Franc Bizjak (1911, Idrija – 1985, Batuje).

(delegata).⁶⁰ Do 15. junija 1947 sta bila ustanovljena dva odseka: tiskovni odsek in begunski odsek. Tiskovni odsek je izdajal glasilo *Demokracija*.⁶¹ Ker so bili v uredništvu izobraženci in stari časnikarji, je časopisu pri zaveznikih in slovenskemu prebivalstvu takoj zrasel ugled. Slovenski katoliški časopis pa je bil *Slovenski Primorec*, ki je izhajal od 29. avgusta 1945 do konec leta 1948, nasledil ga je *Katoliški glas*. Odgovorni urednik je bil msgr. Alojzij Novak, ki je potem zaradi preobremenitve – bil je upravnik cerkvenega imetja stolne cerkve v Gorici – in pa zaradi bližajočega italijanskega prevzema oblasti predal uredništvo dr. Mirku Brumatu.⁶² Dovoljen je bil tudi od partizanskih oblasti, ko pa so ga začeli ostro napadati, se je pričel tudi braniti. Ob ustanovitvi so bili sledeči uredniki: Kazimir Humar, Alfonz Čuk, Alfonz Berbuč, Mirko Brumat, Srečko Gregorc, predsednik dr. Franc Močnik in Alojzij Novak.⁶³

Komaj štiri dni po priključitvi dela goriške nadškofije Jugoslaviji, 19. septembra 1947 zvečer, je najeta množica pod vodstvom KP prvič izgnala administratorja goriške škofije dr. Franca Močnika, ki je šele komaj prevzel administraturo in še ni naredil več kot to, da je napisal pozdravno pismo duhovnikom, izdal dve okrožnici ter napovedal skorajšnje birmovanje. V nedeljo, 21. septembra 1947, je zaradi svojega imenovanja imel namen prirediti cerkveno slavje, oblasti pa so predvidevale, da želi zgolj odtegniti ljudi od praznovanja priključitve istega dne na Lijaku. 19. septembra se je v Solkanu ob 21.30 v naglici zbralo po navedbi Udbe kakih 150 ljudi – v drugem poročilu piše 500 ljudi⁶⁴ – na protestno zborovanje. Po

60 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6651-52.

61 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6682f.

62 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6693f.; Novak, *Črniška kronika*, 248. Msgr. Mirko Brumat (1987, Šempeter – 1950, Gorica), stolni kanonik.

63 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6654-55.

64 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6556.

krajšem nagovoru enega od solkanskih aktivistov, v katerem je napadel Močnika kot Margottijevega hlapca, so zbrani vdrli v župnišče. Močnik je bil že v postelji, moral je vstati, vlekli so ga do železniške postaje, med potjo pa ga klofutali, zmerjali s parolami kot »*ven z Margottijevim hlapcem*«, »*smrt izdajalcem*«, »*smrt fašizmu*«. Tam so ga vrgli čez mejno bodečo žico na italijansko stran. Močnik se je branil, češ da je Jugoslovan, in napovedal, da se bo pritožil pri maršalu Titu. Ko so šli mimo milice, je prosil za zaščito, vendar je ni dobil. Okoli polnoči je Močnik v spremstvu karabinjerja potrkal na okno spalnice msgr. Alojzija Novaka v Gorici, kjer je prenočil,⁶⁵ potem pa se je prek bloka (Repentabor) pri Sežani v spremstvu bogoslovca Rada Šonca vrnil. Na meji ni imel težav. Odšel je v Ljubljano na notranje ministrstvo, kjer ga je sprejel namestnik ministra Borisa Kraigherja, ki mu je rekel, da se na lastno odgovornost lahko vrne v Solkan.⁶⁶ Ker so prihajala poročila, da je Močnik pri ljudeh v Solkanu zelo priljubljen duhovnik, je na poročilo zapisano: »*Kaj je napravljenega, da se tako razpoloženje povsem razbije in usmeri proti Močniku!*«⁶⁷

V očeh komunistične oblasti je bil Močnik nevaren, ker je »*s svojimi pridigami in običajnim podtalnim duhovniškim delom oviral udarniško delo na Lijaku in razdvajal ljudstvo v dva tabora*.«⁶⁸ Zato je padla odločitev o izgonu. Ni šlo torej za

65 Novak, *Črniška kronika*, 251.

66 ARS, SI AS 1931, mfs., II002345, U-6417, U-6423, U-6556; Franc Močnik, *Moji spomini*, 69; Franc Rupnik, »Slovenska Cerkev na Goriškem med leti 1945–1965«, v: *Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj / Chiesa e società nel goriziano fra guerra e movimenti di liberazione*, ur. France M. Dolinar in Luigi Tavano (Gorica: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 1997), 298–299.

67 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6529. Več o tem gl. Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 510–511; Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*, 145–150.

68 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6556.

spontano akcijo, kot je razvidno tudi iz že citiranega poročila RSNZ SR Slovenije za leto 1948, ki navaja, da je referat klera s pomočjo referata za meje Uprave državne varnosti (Udba) ta pregon vodil.⁶⁹ Večina tistih, ki so izgon izvedli, je prišla od drugod, vodil pa jih je partijski sekretar Albin Dujc. Ohranjeno je izredno poročilo, ki ga je dan po izgonu poslal poročnik Dušan Rozman majorju Savincu na centralo slovenske Udbe. Navedel je, da sta skupaj z Dujcem napravila načrt, kako naj se na množičnem sestanku Močnik na podlagi gradiva, ki so ga o njem zbrali, razkrinka. Bili pa so v dvomih, ali bo akcija uspešna: *»Ker je Solkan politično nezaktiviziran, nismo sigurni, da nam bo uspelo Močnika izgnati.«*⁷⁰

Dokončno je bil Močnik pregan 12. oktobra zvečer. V Solkanu je bilo ta dan za ves goriški okraj masovno zborovanje OF, ki se je začelo ob 15.00, udeležilo pa se ga naj bi 5000 ljudi, številni so prišli od drugod. Po pomoti je zbrana množica najprej izgnala župnijskega namestnika v Solkanu Ivana Kretiča, ki je bil na tem mestu šele mesec dni. Ker je na predvečer neka ženska Močnika posvarila, se je ta namreč umaknil na Sveto Goro.⁷¹ Ko so zmoto opazili, so Močnika iskali in ga našli na Sveti Gori ter ga pripeljali v Solkan, *»kjer ga je že čakala množica ljudi ter ga še z večjim navdušenjem in ogorčenjem gnala preko meje. Ker so ga morali toliko časa iskati, je bilo ljudstvo zelo razburjeno in je dobil celo nekaj klofut in brc. Ko je bil že prek meje, je hotel še nekaj govoriti, pa je nastal tak krik in vrišč, da se je takoj umaknil v notranjost Gorice.«*⁷² Kretič je v Gorici 12. oktobra v spremstvu msgr. Rudolfa Klinca prav tako šel najprej k dekanu Novaku, dobro uro pozneje pa je prišel še Močnik. V svoj dnevnik je Novak zapisal, da je bil Močnik

69 ARS, SI AS 1931, Letna poročila RSNZ, 1948, 87–88.

70 ARS, SI AS 1931, mfs., II002345.

71 Močnik, *Moji spomini*, 70–72.

72 ARS, SI AS 1931, mfs., U 6471; Novak, *Črniška kronika*.

»ponovno izgnan od še večje množice – spet nedomačinov – to pot pa tudi zasramovan, klofutan in obrcan. – Pa pravijo, pišejo in dokazujejo, da je tam svoboda vere.«⁷³

Močnik je kljub izgonu ostal administrator s sedežem v Gorici do februarja 1948, ko ga je nasledil dr. Mihael Toroš, apostolski administrator poreško-puljske škofije. Ko so Močnika pregnali iz Solkana, je odšel v Vatikan,⁷⁴ kjer ga je sprejel papež. Kongregacija za izredne zadeve ga je ponovno imenovala za administratorja.⁷⁵ Agent Budinka je poročal: *»Izgon Močnika je na splošno močno prizadel skoraj vso duhovščino, ker je bil znan kot zmožen in izobražen človek ter je znal tudi duhovščino povezati in njeno delo dvigniti.«⁷⁶* Agent »Goriški Slavček« je poročal: *»Radi izгона Močnika je ljudstvo precej razburjeno in se ne strinja s tem dejanjem.«⁷⁷*

Domačine je že prvi izgon zelo razburil. Kot je razvidno iz zapisnikov partijskih sestankov, so bili kritični celo partiji, zahtevali so, da se mu krivda dokaže na sodišču. Zanimivo je, da so protestirale predvsem ženske.⁷⁸

Udba je zaplenila Močnikovo premoženje in premoženje sestre Pavle. Njej je potem uspelo nekaj malega rešiti, in ko je to pripeljala k staršem v Idrijo, je Udba naredila hišno preiskavo ter bogoslovcu Francu Rupniku, ki ji je pomagal, odvzela izkaznico. To je dobil nazaj šele, ko je obljubil, da o tem ne bo govoril, je pa odklonil vsako sodelovanje z Udbo. Sestro Pavlo je Udba aretirala, jo vrgla v vlažno klet v Solkanu, kjer

73 Novak, *Črniška kronika*, 251.

74 ARS, SI AS 1931, mfs., U-10762.

75 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6389.

76 ARS, SI AS 1931, mfs., U 4096.

77 ARS, SI AS 1931, mfs., Dok. Sove, U 4118. »Goriški Slavček« je bilo kodno ime za Roberta Zadnika, kaplana v Solkanu (ARS, SI AS 1931, mfs., U-0006401 in U-0006402).

78 ARS, SI AS 1931, mfs., U-4118.

je dobila plesnivo blazino na tleh brez odeje, zasliševala jo je dan in noč, da bi priznala »*bratove zločine*«. Ko je bila že tako slaba, da je bruhala, so na njeno zahtevo – sklicevala se je na ustavno pravico – pripeljali zdravnika. Izpustili pa so jo šele 11. novembra 1947. UDV jo je nadlegovala vse do leta 1962.⁷⁹

Dr. Močnik več let ni dobil dovoljenja za prestop meje. Ne samo da ni smel na materin pogreb leta 1948, sestre so sploh prepovedali, da ga o mamini smrti obvesti. Vendar Močnik ni odnehal, hotel je vedeti, zakaj so ga izgnali. Obračal se je na jugoslovanske konzulate v Trstu, Milanu in Rimu ter na razna ministrstva, vendar od nikjer ni dobil odgovora. Potem je pisal odprto pismo maršalu Titu, ki je bilo objavljeno v *Katoliškem glasu* 28. novembra 1961. Po tem pismu je dobil dovoljenje za obisk sestre v Idriji. Kot se je izkazalo, pa je Udba hotela z njim govoriti zaradi protikomunističnega pisanja *Katoliškega glasu*. V Idrijo sta prišla dva udbovca iz Ljubljane in Nove Gorice ter ga hotela prepričati, da vpliva na uredništvo časopisa, da bolj prijazno piše o jugoslovanski oblasti in da iz italijanske strani poroča Udbi o vojaških zadevah, premikih italijanskih čet itd. Seveda na to ni pristal, in ko so se z njim hoteli sestati drugič, je sestanek odklonil. Vendar je lahko od takrat naprej potoval v Slovenijo.⁸⁰

79 Msgr. Rupnik, pričevanje 25. 7. 1991 v Kobaridu in spomini Močnikove sestre. Ohranjena so zasliševanja Močnikove sestre Pavle Močnik (ARS, SI AS 1931, II 235359); Rupnik, »Slovenska Cerkev na Goriškem«, 299; Močnik, *Moji spomini*, 77.

80 Močnik, *Moji spomini*, 86–90.

Sredstvo diferenciacije: CMD

Oblast je od vsega začetka igrala na strune diferenciacije: med cerkvenimi predstojniki in duhovniki, med ljubljansko in mariborsko škofijo, med ljubljanskim in mariborskim škofom na eni strani in goriškim administratorjem Torošem na drugi ter med administratorji v Slovenskem Primorju, pa tudi med duhovniki samimi, skušala je omejiti tudi vpliv Vatikana. Eno od sredstev diferenciacije je bila tudi ustanovitev Cirilmetodijskega društva (CMD) 20. septembra 1949⁸¹ s strani Udbe in s pomočjo t. i. »naprednih duhovnikov«, torej oblasti naklonjenih duhovnikov. Prvi pripravljani sestanek je bil na Primorskem, ker so nekateri duhovniki tam prostovoljno ali pod prisilo postali člani OF. Da je za tem sestankom stala oblast, je več kot očitno. Sklical ga je Okrajni sekretariat OF za Gorico 22. septembra 1947 v Ajdovščini in povabil vse duhovnike, člane OF iz goriške, pazinske in reške administrature.⁸²

Že iz govora podpredsednika slovenske vlade Marijana Breclja⁸³ je bilo razvidno, zakaj je bil ta prvi sestanek prav na Primorskem. Poudaril je, da za razliko od primorske duhovščine duhovščina v drugih predelih Slovenije ne sodeluje z oblastjo. Izpostavil je tudi zahtevo nove oblasti po politični enotnosti slovenskega naroda ter ločitvi »uradne« Cerkve in OF. S strani oblasti je bil prisoten še zastopnik verske komisije

81 Viktor Merc (ur.), *Ustanovni občni zbor Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov Ljudske republike Slovenije* (Ljubljana: Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov Ljudske republike, 1950), 2.

82 Več o tem gl. Tamara Griesser Pečar, »Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS in 'ljudska oblast' med najhujšo represijo, *Bogoslovni vestnik* 77, št. 2 (2017), 423–437.

83 Marijan Breclj (1910, Gorica – 1989, Ljubljana), pravnik in politik, od maja 1945 podpredsednik Narodne vlade Slovenije.

Jožef Lampret,⁸⁴ iz goriškega okrajnega sekretariata KPS pa Albin Dujc in Franc Perovšek. Navzočih je bilo 22 duhovnikov. Duhovnik Edko Ferjančič⁸⁵ iz Kojskega v Brdih je predlagal, da se odpošlje resolucija IO OF Slovenije vladi LRS in apostolskemu nunciju, da se odcepi apostolska administratura od goriške nadškofije. To sicer ni bilo sprejeto, ker so bili prisotni mnjenja, da bi to bilo preuranjeno, ker ni bila zastopana vsa duhovščina, poleg tega tudi niso imeli ustreznih pooblastil. Zavzemali pa so se za ustanovitev enotnega vodstva duhovnikov in izvolili pripravljalni odbor, ki naj bi pripravil sestanek vseh duhovnikov.⁸⁶ Predsednik odbora je postal župnik v Šmarjah Anton Bajt,⁸⁷ tajnik pa Ferjančič.⁸⁸

Sestanek v Ajdovščini je bil samo tri dni po izgonu apostolskega administratorja Močnika, ki je ustanavljanju društva slovenskih duhovnikov v okviru OF na ozemlju goriške nadškofije nasprotoval. Ker je bil še vedno njun ordinarij, je Močnik Edvardu Ferjančiču in Antonu Bajtu poslal opomin ter ju opozoril, da to pomeni politično sodelovanje s komunizmom, kar pa je duhovnikom prepovedano (kanoni 138 in 139).⁸⁹ Poleg tega je kot ordinarij sporočil Ferjančiču, ki je nameraval kandidirati za poslanca, da za kandidaturo ne bo dobil dovoljenja (kanon 139). Drugega julija 1948 so sledile volitve v »*Odbor duhovnikov članov OF za Slovensko Primorje*«. Predsednik je postal dekan Gabrijel Piščanc, tajnik pa župnik

84 Jožef Lampret (1903, Šoštanj – 1969, Ljubljana), verski referent XIV. divizije, član SNOS-a, eden od ustanoviteljev CMD.

85 Edvard Ferjančič (1898, Vipava – 1957, Kojsko), župnik v Kojskem, bil je verski referent pri PNOO in predsednik za Zapadno primorsko okrožje.

86 ARS, SI AS 1931, mfs., U 6447-6450.

87 Anton Bajt (1913, Tolmin – 1998, Ljubljana).

88 Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*, 210.

89 ARS, SI AS 1931, mfs., II 002378.

Anton Bajt.⁹⁰ Takrat je bil za administratorja že imenovan dr. Mihael Toroš, ki je bil ustanavljanju CMD naklonjen, postal je tudi njegov član in edini ordinarij po ustanovitvi potrdil tudi pravila duhovniškega društva.⁹¹

Aretacije in obsodbe duhovnikov

Duhovnike, ki so bili kritični do oblasti, so preganjali in postavili pred sodišče. Namen teh procesov in obsodb je bil primorskim duhovnikom, ki so bili zelo priljubljeni, ker so se v času fašizma požrtvovalno zavzemali za to, da se je ohranila narodna zavest in slovenski jezik, naprtiti sodelovanje z okupatorjem. Politična policija se je posluževala že znane taktike, enačila je namreč delovanje tradicionalnega tabora, ki je bil protikomunistično usmerjen, z delovanjem okupatorja. Po priključitvi dela goriške nadškofije k Jugoslaviji septembra 1947 pa naj bi ti duhovniki bili izdajalci, ker so bili kritični do FLRJ.

Tako je Udba 27. septembra 1947 aretirala Ludvika Likarja,⁹² župnika iz Spodnje Idrije. Dva dni je bil zaprt v Idriji, nato pa je bil prepeljan v Ljubljano.⁹³ 13. novembra 1947 je bil v Idriji obsojen na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na štiri leta izgube častnih in državljanskih pravic. Kot župnik v Spodnji Idriji naj bi organiziral obveščevalno službo in nemškemu okupatorju posredoval informacije o ljudeh, ki so jih okupatorji 16. decembra 1943 aretirali in poslali v koncentracijsko taborišče. Očitati so mu tudi, da je ljudi nagovarjal, naj gredo k domo-

90 Merc (ur.), *Ustanovni občni zbor Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov*, 2.

91 ARS, SI AS 1931, mfs., U 0067013.

92 Ludvik Likar (1895, Vojsko nad Idrijo – 1977, Šempeter pri Gorici).

93 ARS, SI AS 1931, mfs., U-6614.

brancem.⁹⁴ Iz govora predsednika okrožnega sodišča v Postojni Franca Venturinija, ki je senatu predsedoval, je jasno razvidno, da sploh ni šlo za subjektivno krivdo obtoženca, ampak da so na zatožno klop postavili duhovščino kot celoto. Ponovil je vprašanje javnega tožilca: »Zakaj ljudstvo ni zaprlo obtoženca že prej. Dotaknil se je usmiljenosti in prizanesljivosti našega ljudstva. Prišel pa je še do enega zaključka, da ljudstvo ni bilo tako vzgojeno, kakor bi morali biti. Dejstvo je, da so ti vzgojitelji-duhovniki vcepili v naše ljudstvo predsodek, da je duhovnik nedotakljiv.« Duhovniki naj bi izkoristili boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju za boj proti boljševizmu,

*ne da bi ljudem povedali, da se boljševiki strnjeno borijo proti okupatorju, Nemcem, napadalcem, niso tudi povedali, če bi bilo življenje v SZ res slabo, da se ne bi tako borili. Rekli so, da se borijo proti veri in cerkvi, istočasno pa so sami organizirali edinice bele garde, domobrancev, za katere sam priznava, da so bili oboroženi z nemškim orožjem in so se Nemci borili proti NO vojski. Še ena stvar je duhovščino skrbela in mučila. Vedeli so, da izboljšanje življenjskih pogojev delovnemu ljudstvu daje možnost boljšega življenja. Zavedali so se, da ima cerkev ogromna bogastva, Vatikan npr. sam 22 milijard v zlatu. Vedeli so, da je to preveč po načelih ljudske demokracije in da je treba dati zemljo kmetu, ker jo le on sam obdeluje. To so vedeli, vendar je že tako, da bogatin težko izpusti nekaj iz svojih rok /.../ Minil je čas, ko je duhovščina predstavljala 100 procentov prebivalstva.*⁹⁵

94 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 512–514; »Razprava proti izdajalskemu župniku Likarju iz Spodnje Idrije«, *Ljudska pravica*, 13. 11. 1947, 7; »Izdajalski župnik Likar iz Idrije obsojen«, *Ljudska pravica*, 15. 11. 1947, 15. 11. 1947, 5; Kurnjek, Maučec in Mozetič, *Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945–1953*, 584–586.

95 ARS, SI AS 1931 RSNZ, šk. 426, OD Ludvik Likar, 18–20; Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 513.

Šef Udbe za okraj Idrija Alojz Briški je pisal centrali v Ljubljano: »Efekt razprave je zelo dober, čuti se veliko potrtost klerikalcev.«⁹⁶

Januarja 1948 je bila razprava proti Janku Pišotu pred goriškim Okrožnim sodiščem v Postojni. Obtoževali so ga »protiljudskega delovanja« in »ponašanja«, obsodili na štiri leta zavora s prisilnim delom ter na dve leti izgube političnih in državljanskih pravic. Kot župnik na Planini pri Vipavi naj bi leta 1941 ovadil štiri domačine italijanskim karabinjerjem in dva od njih označil kot glavna komunista, ker sta pobirala podpise za njegovo premestitev iz Planine. Nadalje mu je obtožnica očitala, da je leta 1947 v nedeljskih pridigah agitiral proti prostovoljnemu nedeljskemu delu, da je trdil, da se mladina pri teh delih pohujšuje in da bi bilo treba vse odstraniti, ki širijo Marxove in Engelsove nauke. Govoril naj bi tudi, da delo tedanjih ministrov ne more roditi uspeha, ker nima Božje pomoči. Tožilec mu je zato očital, da je izrabljajl prižnico za borbo proti »pridobitvam osvobodilne borbe«.⁹⁷ Trinajstega januarja 1950 je bil pomiloščen.⁹⁸

Anton Češornja,⁹⁹ župnik v Drežnici, je bil na Okrožnem sodišču v Postojni 31. maja 1948 obsojen na 11 let strogega zavora. Med okupacijo naj bi širil propagando proti NOB, priporočal belogardistični tisk, po vojni pa agitiral proti oblasti, pozival na nasilno rušenje državne ureditve, ker je na skrivaj dobival »fašistično« usmerjeno časopise iz Gorice (*Slovenski borec*, *Demokracija*), govoril naj bi tudi, da je vera v nevarnosti, da

96 ARS, SI AS 1931 RSNZ, šk. 426, OD Ludvik Likar, 21–22, 14. 11. 1947, št. 1142/47.

97 Naškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), NŠAL 543, Ferdinand Babnik, šk. 244, mapa 15.

98 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 507.

99 Anton Češornja (1907, Breginj – 1959, Drežnica). V zaporu je odklonil podpis za resolucijo CMD. Zaradi bolezni pomiloščen konec leta 1952 in izpuščen 7. 1. 1953.

so nevarni časi predvsem za mladino in da ni več svobode.¹⁰⁰ Župnijskega upravitelja v Breginju Jakoba Končana so aretirali ob prestopu čez mejo 8. junija 1948, 9. novembra 1948 je bil na Okrožnem sodišču v Postojni obsojen na 15 let zapora, ker je pri izvrševanju svojega poklica prek verskih organizacij in kot katehet v šoli govoril o nestrpnosti ljudske oblasti, ki da se ne bo obdržala na oblasti, ker je vojna neizbežna, zahodni zavezniki pa da bodo z njo pometli.¹⁰¹ Jože Kvas, poznejši ljubljanski pomožni škof, je bil v obdobju 1945–1948 kaplan v Bovcu. Udba ga je 4. februarja 1948 zaprla, češ da dela za ameriško CIO. Hiteli so ga prisiliti, da pristane na sodelovanje z Udbo. Zasliševal ga je Zdenko Rotar. Nameraval je pobegniti čez mejo, a je svoj načrt opustil, ko so pri prehodu čez mejo ujeli duhovnika Jakoba Končana. Kvas je nato prosil škofa Vovka, da ga premesti proč od meje. Ta ga je potem namestil v Semiču. Z Udbo ni hotel sodelovati, zato so ga še naprej nadlegovali, 3. septembra 1948 so ga celo aretirali in ga sedem tednov držali v prisilni delavnici v Črnomlju, zatem ga še nekaj let niso pustili pri miru.¹⁰²

Župnik z Livka Jožko Kragelj je bil 30. decembra 1948 aretiran kar na cesti. Pripeljali so ga najprej v Tolmin in ga neprestano – predvsem ponoči – zasliševali. 28. junija 1949 je bil na javni razpravi na Okrožnem sodišču v Postojni obsojen na smrt z ustrelitvijo, trajno izgubo državljanskih pravic in zaplembo celotnega premoženja. Očitali so mu, da je med okupacijo aktivno sodeloval z nemškim okupatorjem in domobranci, da je nagovarjal partizane, da dezertirajo in se pridružijo domobrancem, domobranskemu poročniku pa naj bi predal seznam aktivistov in simpatizerjev OF, ki so bili zaprti in poslani v

100 Rupnik, »Slovenska Cerkev na Goriškem«, 300; NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana, šk. 88, Kler, št. 184/1953.

101 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 514–515.

102 Ibid., 515.

Nemčijo. Vrhovno sodišče je 10. avgusta 1949 sodbo potrdilo. Ker je Toroš po naročilu regensa nunciature Josepha Patricka Hurleyja za Kraglja interveniral, je Prezidij LRS Kraglju kazen zmanjšal na deset let odvzema prostosti s prisilnim delom in pet let izgube državljskih pravic. Jožko Kragelj je sedem let in pol predsedel v ječah komunistične Jugoslavije, pogojno je bil izpuščen 7. julija 1956.¹⁰³

Župnijski upravitelj Srpenice Franc Zagoršek¹⁰⁴ je bil aretiran 2. oktobra 1948 in 9. februarja 1949 na Okrožnem sodišču v Postojni obsojen na 11 let in šest mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom, ker je od avgusta 1945 do oktobra 1948 v Srpenici pri Bovcu delal propagando proti priključitvi Primorske k Jugoslaviji. Razširjal je tudi lista *Demokracija* in *Slovenski Primorec*. Imel pa da je tudi zveze s pobeglimi osebami in širil propagando proti »ljudski oblasti«. Pogojno je bil izpuščen 17. decembra 1950.¹⁰⁵

Župnik in dekan v Idriji Janko Žagar,¹⁰⁶ ki je bil aretiran 21. marca 1949, je bil na Okrožnem sodišču v Postojni 30. avgusta 1949 obsojen na dvajset let strogega zapor, ker leta 1945 ni prijavil, da se v okoliški vasi skrivajo domobranski »vojni zločinci«, ki so se pripravljali na beg čez mejo, in jim celo pomagal. Po priključitvi Slovenskega Primorja k Jugoslaviji pa naj bi ljudi odvrčal od sodelovanja z »ljudsko oblastjo« in hujskal proti ureditvi odnosov med Katoliško cerkvijo in državo. Dalje so mu očitali, da je med okupacijo bil soustanovitelj Katoliške akcije (KA), po vojni pa da je nadaljeval delo v KA. Pogojno

103 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 515–519; Jožko Kragelj, *Moje celice* (Ljubljana: Družina, 1997).

104 Franc Zagoršek (1919, Polenšak – 1988, Sv. Jurij v Slovenskih goricah).

105 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 519; NŠAL 333, Anton Vovk, šk. 3, Seznam obsojenih duhovnikov.

106 Janko Žagar (1896, Hruševje, župnija Hrenovice – 1972, Slap pri Vipavi), od leta 1944 župnik v Idriji.

je bil izpuščen 27. oktobra 1950. Udba je izvajala v zaporu velik pritisk nanj, zato je poslal Torošu iz zapora pismo, naj ga razreši službe. Kot vse kaže, je bila odpoved predpogoj za izpustitev. Ko je bil v zaporu, so do tal podrli poškodovano župnijsko cerkev sv. Barbare v Idriji. Temu je Žagar nasprotoval.¹⁰⁷

Med 13. in 19. marcem 1952 pa je na Okrajnem sodišču v Tolminu potekal skupinski proces, t. i. tolminski proces. Obtožence so zaprli med 8. junijem in 13. decembrom 1951. Poročilo Udbe opredeljuje kazniva dejanja aretiranih duhovnikov na tri časovna obdobja: medvojni čas, povojni čas do priključitve, delovanje po priključitvi. Dekan v Kobaridu Ivan Kobal je bil obsojen na 18 let strogega zapora in štiri leta odvzema državljanskih pravic, župnik v Logu pod Mangrtom Ivan Hlad na 16 let strogega zapora in štiri leta odvzema državljanskih pravic, organist v Kobaridu Ludvik Šturm na deset let in pet mesecev strogega zapora in na dve leti odvzema državljanskih pravic, župni upravitelj v Drežnici Ljubo Marc na deset let strogega zapora in tri leta odvzema državljanskih pravic, župni upravitelj na Libušnjah Karel Klinkon na devet let strogega zapora in na dve leti odvzema državljanskih pravic, bogoslovec Stanislav Sivec na tri leta strogega zapora, kaplan v Solkanu Robert Zadnik na leto in pol strogega zapora. V obrazložitvi je senat očital obtoženim,

da so razširjali sovražno propagando proti obstoječemu redu FLRJ s tem, da so govorili, in sicer Kobal Ivan, Hlad Ivan, Klinkon Karel in Sivec Stanislav, da ni verske svobode; Marc Ljubo, da se zatirajo duhovniki, da oblast onemogoča izvrševanje verkih obredov, da bo nastopila sprememba obstoječega reda v FLRJ in so razširjali sovražen časopis

107 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 520; NŠAL 333, Anton Vovk, šk. 3, Seznam obsojenih duhovnikov.

»Demokracijo«. Tedaj z namenom, da bi izpodkopali oblast delovnega ljudstva, z govorom odnosno drugače delali propagando proti državni in družbeni ureditvi odnosno proti političnim ukrepom ljudske oblasti.¹⁰⁸

Obsojeni so morali plačati stroške kazenskega postopka (povprečnino), ker pa tega niso zmogli, so bili na okrajnem sodišču v Tolminu predloženi predlogi za prisilno izterjavo. Iz teh predlogov je očitno, da je po sklepu sodišča bilo določeno, da se za izterjatev zneska povprečnine prodajo premičnine. Za Kobala je bilo ugotovljeno, da ima dvokolo s pomožnim motorjem, pohištvo za dve sobi in kuhinjo, Klinkon pa tudi dvokolo ter pohištvo in knjižnico, Ljubo Marc da ima pohištvo in knjige ter Hlad opremo za sprejemnico in dve sobi.¹⁰⁹ Vrhovno sodišče je sodbo potrdilo. Sivec je prišel iz zaporu 7. januarja 1953, prav tako Klinkon in Zadnik, Kobal 8. septembra 1956 in Ljubo Marc 23. januarja 1958.¹¹⁰ Proces se je osredotočil na Kobala, Hlada in Marca, predvsem zato, ker niso hoteli stopiti v CMD. Na koncu pa so se vsi pod prisilo vpisali,¹¹¹ tudi Jožko Kragelj.¹¹²

¹⁰⁸ Marc, *Črepinje*, 161.

¹⁰⁹ Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), PANG 245, Občinsko sodišče Tolmin, t. e. 139, I 136/52-i do 139/52-i.

¹¹⁰ Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 520–528, ARS, SI AS 1931, 80–10, Tolminski proces proti duhovnikom na Primorskem leta 1952; Stanko Sivec, *Skozi ogenj* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2015), 183–192.

¹¹¹ Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem*, 270; Marc, *Črepinje*, 135.

¹¹² Jožko Kragelj, *Od postaje do postaje* (Gorica: samozaložba, 1998), 7.

Mihael Toroš

Vloga, ki jo je igral dr. Mihael Toroš kot apostolski administrator, je dvolična. Prva leta je podpiral »ljudsko oblast«, postal član CMD in sodeloval z Udbo – Udba ga je vodila pod konspirativnima imenoma »Doktor« in »Cilinder«.¹¹³ S svojim delovanjem je nasprotoval uradni cerkveni oblasti, po drugi strani pa je po štirih letih postal oster kritik komunistične oblasti. Na sedežu verske komisije oktobra 1956 je to potrdil: *»Ko sem bil leta 1948 imenovan za apostolskega administratorja na Goriškem, sem imel najboljšo voljo sodelovati z ljudsko oblastjo in sem skozi štiri leta tudi dejansko z njo sodeloval, tako da mi je Vatikan dal ukor. Moji odnosi z ljudsko oblastjo so bili prijateljski, od oktobra 1950 pa do konca leta 1951 naravnost pristrčni. Toda prav v oni dobi mi je nekdo zagrenil življenje!«*¹¹⁴

Zakaj je najprej sodeloval, ni povsem jasno, vsekakor vzroka ni moč iskati pri njegovem delovanju med okupacijo 1941–1945, saj se ni politično eksponiral, ne med vojno in ne po njej. Očitno je, da je pričakoval, da bo zaradi svojih dobrih odnosov z oblastjo Cerkev na Goriškem veliko lažje delovala kot v ljubljanski in lavantinski škofiji. To potrjuje tudi to, kar je po izjavi Kraglja izjavil Toroš pri birmi na Pivki: *»Dr. Močnik je sam kriv izgona. Ko sem prišel v Poreč, sem se takoj poklonil Titu, Bakariću in v Sloveniji tudi Marinku. Znati je treba!«*¹¹⁵ Na drugi strani pa se je Toroš kot pravnik strogo držal predpisov. Ko je Udba pričakovala, da jo bo predhodno obvestil, da mu je regens nunciature Joseph Patrick Hurley naročil, naj pri predsedniku vlade Mihi Marinku intervenira za na smrt obsojenega Jožka Kraglja, tega ni storil. Seveda je bila o tem UDV

113 ARS, SI AS 1931, mfs., II 0018005, II 0017919.

114 ARS, SI AS 1211, KOVS 115, št. 154/1956.

115 Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 524.

že obveščena, saj je Torošu sledila na vsakem koraku. Toroš je tudi sam interveniral za svoje duhovnike, tudi za Kraglja.

Kot že navedeno, je oblast razdvajala duhovništvo s t. i. diferenciacijo. Duhovniki-člani OF oz. Cirilmetodijskega društva (CMD), ki je bilo s pomočjo Udbe ustanovljeno 20. septembra 1949, so imeli številne privilegije: bili so podvrženi nižji obdavčitvi kot t. i. »reakcionarni duhovniki«, oblast jim je nudila finančno podporo, dobili so dovoljenje za poučevanje verouka in zbiranje prostovoljnih prispevkov, imeli so zdravstveno zavarovanje, sodne in administrativne kazni so bile nižje, lažje so prišli do potnega lista itd. V letnem poročilu II. oddelka Uprave državne varnosti (UDV) je zapisano, da je UDV

za zagotovitev nadaljnje diferenciacije /.../ protežirala apostolskega administratorja v Novi Gorici dr. Toroša, frančiškanski red ter kartuzijance v Pleterjih. Tako je Toroš dobil rezidenco na Kostanjevici, dovoljenje za malo semenišče v Vipavi ter avto za osebno uporabo. Na njegovo prošnjo je bilo izpuščenih iz zapora več duhovnikov iz njegove administrature, prav tako so bile ugodno rešene vse prošnje za poučevanje verouka, za pobiranje miloščine, za popravilo cerkve ali posebne podpore.¹¹⁶

Pomočnik ministra za notranje zadeve Peter Zorko in polkovnik Niko Šilih sta julija 1951 poverjenikom za notranje zadeve OLO in MLO poslala »Navodilo o postopanju z duhovniki«, v katerem je med drugim navedeno:

Sedanji odnosi med državo in cerkvijo narekujejo potrebe, da zaostrujemo borbo proti katoliškemu kleru. Borbo je potrebno

116 Pučnik (ur.), *Iz arhivov politične policije*, 420, Letno poročilo II. oddelka UDV za Slovenijo za leto 1950.

voditi na vseh področjih državnega in političnega udejstvovanja /.../ Moramo pa pri tem razlikovati med duhovniki, ki so izrazito nasprotni našemu socialističnemu redu, in med tistimi, ki so se z današnjim stanjem sprijaznili in skušajo z ljudsko oblastjo sodelovati. To so zlasti duhovniki, ki so člani Ciril-Metod. društva. Posebej pa moramo ločiti od ostalih duhovnikov cerkveno vodstvo, ki je naši oblasti izrazito nasprotno in ki ga tvorijo škofijski ordinariati, zlasti ljubljanski in mariborski s škofoma Vovkom in dr. Držečnikom na čelu. /.../ Izjema velja v neki meri za goriško administraturo, ki jo vodi dr. Mihael Toroš, ki kaže ljudski oblasti naklonjeno stališče.¹¹⁷

Vendar je bil tudi Toroš za oblast samo sredstvo za dosego njenih ciljev, namreč vnesti razdor v Cerkvi in zmanjšati vpliv Cerkve med ljudmi. Zvezni člen med Udbo in Torošem je bil najprej A. Valjutin (Anton Bajt), kar pa Torošu, ki se je zelo bal kompromitacije pred Vatikanom, ni ustrezalo, pa tudi zato, ker je bil Bajtov predstojnik. Udba je zato vzpostavila direktno strogo konspirativno zvezo, ki jo je prevzel podpolkovnik Hilbert Kamilo. Načrt Udbe je seveda bil, da bi »*podpolkovnik Hilbert /.../ Toroša postopoma popolnoma obvladal,*«¹¹⁸ kar pa ni uspelo. Kljub dobrim odnosom oblasti njegovi nastopi niso bili vedno po godu. Tako je npr. podpolkovnik Hilbert Kamilo kritiziral njegovo obnašanje avgusta 1949: »*Nemogoč je njegov način obiskovanja naših najvišjih predstavnikov /.../ Ko je bil zadnjič v Ljubljani, se je pri Predsedstvu vlade obnašal kot mali zmešani Hitler, hotel vdreti v sobo predsednika, čeravno ga ni bilo, ne da bi upošteval trohico dostojnosti.*«¹¹⁹

117 ARS, SI AS 1931, mfs., II 0018005.

118 ARS, SI AS 1931, mfs., II 0018005.

119 ARS, SI AS 1931, mfs., II 0017977.

Toroš se je zavzemal za novo samostojno cerkveno enoto oz. škofijo, »*v kateri bi bili združeni vsi primorski Slovenci, ki so vključeni v LRS*«. Leta 1948 je dvakrat interveniral pri regensu nunciature Hurleyju v Beogradu, vendar ni dobil odgovora. Tudi duhovniki, včlanjeni v OF, so zastopniku Sv. stolice Hurleyju 20. junija 1949 predali posebno spomenico v tem smislu. Dejansko pa je v ozadju akcijo za enotno škofijo vodila Udba. S tem se je hotela rešiti dveh ostrih nasprotnikov, reškega administratorja dr. Karla Jamnika in pazinskega administratorja dr. Dragutina Nežiča. Za novega škofa si je namreč želela Toroša.¹²⁰

Po štirih letih sodelovanja z oblastjo se je Torošev odnos do nje popolnoma spremenil, postal je oster kritik oblasti. Eden glavnih vzrokov za spremembo njegovega stališča je bil brez dvoma izid tolminskega procesa in popolnoma nepričakovana visoka kazen. Po tolminskem procesu so slovenski ordinariji, torej škofa Anton Vovk in Maksimilijan Držečnik ter administrator Mihael Toroš, nastopali vedno enotnejše, tudi v vprašanih odnosov Cerkve in države ter duhovniškega društva CMD.¹²¹ Bilo je še več vzrokov za to, da je Toroš spremenil svoj odnos do oblasti, npr. oviranje cerkvenih pevskih zborov in verouka, razočaran je bil, da vlada kljub obljubam in podpisani pogodbi ni pokrila sredstev za obnovo med vojno poškodovanih cerkva, župnišč in kaplanij na Goriškem. Davčna uprava Nova Gorica celo stroškov (4 milijone dinarjev) za obnovo ni hotela priznati, zahtevala je celo neprimerno visoke davke.¹²² Toroš je tudi izstopil iz duhovniškega društva CMD. Društvo je kritiziral, ker ni razčistilo svojega odnosa do Vatikanu. Jugoslovanska škofovsko konferenca v Zagrebu je sprejela sklep, da se morajo pravila CMD poslati Vatikanu v odobritev, to pa je

120 ARS, SI AS 1931, mfs., U 0006890-1, U 0006900-2, U 0006922-3; II 0018005.

121 Več o tem gl. Vovk, *V spomin in opomin*, 308–313, 315–319, 323–329.

122 ARS, SI AS 1211, KOVS 115, št. 154/1956.

bilo za oblast vmešavanje v notranje zadeve Jugoslavije. Občni zbor CMD je oblasti sledil in zastopal stališče, da se pravila ne pošljejo v Vatikan.¹²³

Sveti sedež je že 12. aprila 1949 prepovedal mesečnik *Bilten*, organ Iniciativnega odbora članov OF pri IO OF, ki je izhajal od meseca novembra 1948 v Ljubljani, z dekretom 10. decembra 1949 pa še vsako pisanje v dnevnikih, brošurah ali periodičnih listih in propagiranje političnih društev med duhovniki. Ko je Vatikan *Bilten* prepovedal, so začeli izdajati *Novo pot*, nakar je 15. februarja 1950 sledila prepoved tudi tega mesečnika ter prepoved rušenja cerkvene doktrine in discipline. Vatikan je 3. maja 1950 napovedal Jožetu Lampretu, Antonu Bajtu in Viktorju Mercu ekskomunikacijo v primeru, da ne bodo v roku tedna dni poslali pisne izjave, da v prihodnje ne bodo kršili prepovedi.¹²⁴ 30. avgusta 1950 je sledila ekskomunikacija Bajta,¹²⁵ Lampreta in Merca zaradi delovanja pri ustanovitvi CMD. Toroš je od novega regensa nunciature v Beogradu msgr. Silvija Oddija prejel ustni ukor zaradi sodelovanja z oblastjo.¹²⁶ Kljub temu je Bajt po ekskomunikaciji še naprej maševal in opravljal duhovniške posle, kar je Toroš obsojal. Zato je 9. januarja 1951 poslal okrožnico s sporočilom, da Bajt opravlja posle brez njegovega dovoljenja. Ker je Bajt kljub ekskomunikaciji med duhovniki člani CMD užival širok ugled, kar je bila po izjavi Udbe »*posledica pravilno vodene agenture*«, Toroša niso več podpirali. Razširjalo se je tudi, da je »*ekskomunikacija političnega značaja*«. ¹²⁷

123 ARS, SI AS 1931, mfs., II038050-1.

124 ARS, SI AS 1931, mfs., II002607, II0017099-18.

125 ARS, SI AS 1931, mfs., II0018012.

126 ARS, SI AS 1931, mfs., II0017174. Silvio Oddi (1910–2001) je bil odpravnik poslov nunciature v letih 1950–1952. Ko je Jugoslavija prekinila diplomatske odnose z Vatikanom, je zapustil Beograd.

127 ARS, SI AS 1931, mfs., II0017843, II0017851.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve
Socialistične republike Slovenije, 1918–2006.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5.

NŠAL 333, Anton Vovk.

NŠAL 543, Ferdinand Babnik.

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG)

PANG 245, Občinsko sodišče Tolmin.

Časopisni viri

Ljudska pravica, 1947.

Slovenski poročevalec, 1947.

Tiskani viri

Merc, Viktor. *Ustanovni občni zbor Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov Ljudske republike Slovenije*. Ljubljana: Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov Ljudske republike, 1950.

Reven, Zdravko et al. (ur.). *Cerkev na Slovenskem: letopis 1971*. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat, 1971.

Literatura

Cek, Štefan. *Spomini na Istro*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2019.

Čipić Rehar, Marija. *Cerkev in oblast na Primorskem v letih 1945–1953*. Ljubljana: Družina, 2007.

Dolinar, France Martin. *Slovenska cerkvena pokrajina*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1989.

Griesser Pečar, Tamara. *Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser Pečar, Tamara. »Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS in 'ljudska oblast' med najhujšo represijo«, *Bogoslovni vestnik* 77, št. 2 (2017): 423–437.

Klinec, Rudolf. *Dnevniški zapisi 1943–1945*, ur. Peter Černic in Renato Podbersič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2010.

Kragelj, Jožko. *Moje celice*. Ljubljana: Družina, 1997.

Kragelj, Jožko. *Od postaje do postaje*. Gorica: samozaložba, 1998.

Kurnjek, Branko, Maučec, Marjan, Mozetič, Iztok. *Dnevno časopisje o duhovniških procesih 1945–1953*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1999.

Marc, Ljubo. *Črepinje*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994.

Močnik, Franc. *Moji spomini*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2001.

Novak, Alojzij. *Črniška kronika*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992.

Pučnik, Jože (ur). *Iz arhivov slovenske politične policije*. Ljubljana: Veda, 1996.

Pust, Anton, Reven, Zdravko in Božidar Slapšak, ur. *Palme mučeništva 2: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki*. Celje: Mohorjeva družba, 1995.

Rebula, Alojz. *Jakob Ukmar, apostel sožitja*. Trst: Mladika, 2000.

Rosa, Jurij. »Slovenska duhovščina na Goriškem v obdobju 1945–1965.« V: *Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj / Chiesa e società nel goriziano fra guerra e movimenti di liberazione*, ur. France M. Dolinar in Luigi Tavano, 327–348. Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 1997.

Rupnik, Franc. »Slovenska Cerkev na Goriškem med leti 1945–1965.« V: *Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj / Chiesa e società nel goriziano fra guerra e movimenti di liberazione*, ur. France M. Dolinar in Luigi Tavano. Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 1997.

Sivec, Stanko. *Skozi ogenj*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2015.

Simčič, Tomaž. *Jakob Ukmar (1878–1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, 1986.

Tavano, Luigi. *La diocesi di Gorizia 1750–1947*. Gorizia: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 2004.

Tavčar, Ivan. *Albin Kjuder Tomajski*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005.

Troha, Nevenka. *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999.

Tuta, Slavko. »Dujc, Albin«, *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar – Fogar*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1977. Pridobljeno 5. 5. 2023. URL: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007890/>.

Vovk, Anton. *V spomin in opomin*, ur. Blaž Otrin. Ljubljana: Družina, 2003.

Persecution of Clergy in the Annexed Part of the Littoral and Zone B of the Free Territory of Trieste

Summary

With the end of the Second World War in 1945, the Littoral had not yet been annexed to Yugoslavia. As envisaged in the peace treaty with Italy, a large part of the Archdiocese of Gorizia became part of Yugoslavia on 15 September 1947; the same applies to the Diocese of Rijeka and part of the Diocese of Trieste-Koper. Partitioning the Archdiocese of Gorizia into Zone A under Allied control and Zone B under Yugoslav military administration entailed major differences in the operation of ecclesiastic structures. While a democratic atmosphere was prevalent in Zone A, the situation in Zone B was the opposite, with the Udba secret political police conducting close surveillance over priests and their activities. It exercised pressure on priests, recruiting agents and informants who reported about the situation of priests and the Catholic Church on both sides of the demarcation line at regular intervals. Lists of hostile priests were compiled; sermons during mass were monitored; priests, especially the Gorizian archbishop, Carlo Margotti, were attacked in mass gatherings and Party meetings; confirmations were prevented, and physical assaults on priests as well as administrative proceedings, police investigations and trials were widespread.

After the annexation of part of the Archdiocese of Gorizia to Yugoslavia, pressure from the authorities increased further, repeating everything that had already happened in other parts

of Slovenia since the end of the war in 1945. This happened even though priests in the Littoral had selflessly defended the nation and the Slovenian language during the Italian occupation. For pastoral work, priests even required approval by the Ministry of Internal Affairs. Priests criticising the authorities were persecuted and put on trial. The Tolmin Trial was the biggest. The aim of such trials and accusations was to attribute collaboration with the occupying forces to Littoral priests, who were very popular due to having selflessly defended the national consciousness and the Slovenian language in times of fascism, and to present a critical attitude towards the communist authorities as treason after the annexation to Yugoslavia. The political police employed a familiar method, i.e. equating the activities of the traditional, anti-communist camp with activities of the occupying forces.

The Holy See appointed Dr Franc Močnik as administrator of the Yugoslav part of the Archdiocese of Gorizia; at the same time, he was appointed the apostolic administrator of the Yugoslav Diocese of Trieste-Koper. Močnik was the most undesirable priest of the Archdiocese of Gorizia, so a mob incited by Udba drove him out of the country twice in the autumn of 1947. He was succeeded by Mihael Toroš, who supported the “people’s government” during his first years in office, becoming a member of the Cyril-Methodius Society (CMD) and collaborating with Udba; after four years, however, he changed his opinion completely and became a harsh critic of the authorities. From the very beginning, the authorities had pursued a policy of differentiation: between ecclesiastic heads and priests, between the dioceses of Ljubljana and Maribor, between the Ljubljana and Maribor bishops on the one hand and the Gorizian administrator, Toroš, on the other, among administrators in the Slovenian Littoral, as well as among priests themselves, aiming to contain the influence of the Vatican.

One of the means of differentiation was Udba's establishment of the CMD on 20 September 1949 with the help of so-called "progressive priests".